

Структурна-асацыятыўны аспект функцыянавання семантычнага поля 'Вада' ў беларускай паэзіі

Зіманскі В.Э.

Установа адукацыі "Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава", Віцебск

Лексема **вада** з'яўляецца адной з асноўных, што даволі часта ўжываюцца ў творах як народнай паэзіі, так і мастацкай літаратуры, фарміруючы вакол сябе разгалінаванае семантычнае поле. Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю ўсебаковага вывучэння паэтычнай мовы як своеасаблівай лінгвакультурнай з'явы на ўсіх узроўнях яе структуры па выніках разгляду назваў аб'ектаў воднай прасторы ў межах семантычнага поля "Вада", сфарміраванага на базе паэтычных твораў беларускай літаратуры і фальклору. Даследаванне лексікі ў рамках полевага падыходу дазваляе выразней убачыць спецыфіку паэтычнай мовы ў плане яе сістэмнай арганізацыі і функцыянавання ў канкрэтных тэкстах, у прыватнасці – выявіць аснову фарміравання "воднай" лексікі ў мове сучаснай беларускай паэзіі, апісаць сістэмна-структурныя адносіны ў межах даследаваных мікрапалёў, раскрыць семантычны патэнцыял вылучаных лексем, вызначыць іх вобразна-выяўленчыя функцыі.

Мэта працы – выявіць асаблівасці будовы і этнакультурную спецыфіку семантычнага поля "Вада" ў народных і літаратурных паэтычных творах на аснове як мага поўнага апісання яго кампанентаў.

Матэрыял і метады. Матэрыялам даследавання паслужылі прыклады з паэтычных твораў беларускай мастацкай літаратуры і фальклору, якія змяшчаюць моўныя сродкі выражэння семантыкі вады. Метады даследавання вызначаны аб'ектам, прадметам, мэтай, задачамі і спецыфікай моўнага матэрыялу. Для рашэння пастаўленых праблем выкарыстоўваліся метады стылістычнага аналізу, апісальны, кантэкстуальны, параўнальна-супастаўляльны, статыстычны.

Вынікі і іх абмеркаванне. Яшчэ з першабытнасці вада займала ў жыцці людзей найважнейшае месца: вада была асноўным сродкам іх жыцця, па рэках праходзілі галоўныя гандлёвыя шляхі; вада здаўна ўвасабляе чалавечы пачатак: матухна, вадзіца, рэчанька, сцюдзёная, ключавая – гэта ўсё вада. Семантычнае поле "Вада" ўяўляе сабой сукупнасць разнастайных па значэнні мікрапалёў. Найбольш шматлікімі і структурна арганізаванымі сярод іх у беларускай паэтычнай мове з'яўляюцца наступныя: 1) вадаёмы і іх часткі; 2) водныя патокі; 3) формы існавання вады; 4) атмасферныя ападка; 5) прыкметы, звязаныя з вадой; 6) працэсы, звязаныя з вадой. Гэтыя мікрапалі з іх кампанентамі ўтвараюць цэнтральную зону семантычнага поля. Да перферыйнай зоны аднесены лексемы цэнтральных мікрапалёў, ужытыя ў пераносным (метафарычным, у якасці эпітэтаў, у якасці параўнанняў) значэнні.

Кампаненты семантычнага поля "Вада" з'яўляюцца асновай для стварэння такіх вобразных сродкаў, як метафары, эпітэты (у тым ліку метафарызаваныя), параўнанні. Дадзеныя сродкі мастацкай выразнасці надаюць вобразам са значэннем "воднай" семантыкі выразнасць і маляўнічасць, ствараюць нацыянальна-культурны каларыт, што робіць паэтычную мову больш экспрэсіўнай, прыгожай і насычае творы разнастайнымі мастацкімі тропамі, ствараючы непаўторнае аблічча кожнага твора.

Заклучэнне. Выяўлены корпус моўных сродкаў выражэння "воднай" семантыкі пацвярджае, што лексемы семантычнай групы "Вада" арганічна ўплываюцца ў канву беларускіх паэтычных твораў, паглыбляюць іх змест і ў залежнасці ад значэння насычаюць разнастайнасцю маляўнічых вобразаў. Нацыянальна-культурныя асаблівасці ўжывання структурных кампанентаў дадзенага семантычнага поля дазваляюць казаць пра наяўнасць моўных сродкаў, якія актуалізуюць семантыку вады ў мове беларускай паэзіі.

Ключавыя словы: семантычнае поле, мікраполе, структура, вобразнасць, метафара, эпітэт, параўнанне, нацыянальна-культурная адметнасць.

(Ученые записки. – 2024. – Том 40. – С. 124–136)

Structural and Association Aspect of Functioning of the Semantic Field of Water in Belarusian Poetry

Zimanski V.E.

Education Establishment "Vitebsk State P.M. Masherov University", Vitebsk

The lexeme of water is one of the main ones, which is quite often used in works of both folk poetry and fiction, forming a branched semantic field around itself. The relevance of the study is determined by the need for a comprehensive study of the poetic language as a unique linguocultural phenomenon at all levels of its structure based on the study of the names of water space within the semantic field of water, formed on the basis of poetic works of Belarusian literature and folklore. The study of vocabulary within the field approach

allows us to more clearly see the specifics of the poetic language from the point of view of its systemic organization and functioning in specific texts, in particular - to identify the basis for the formation of water vocabulary in the language of modern Belarusian poetry, describe the systemic and structural relations within the studied microfields, reveal the semantic potential of the identified lexemes, determine their figurative and expressive functions.

The aim of the study is to identify the structural features and ethnocultural specificity of the semantic field of water in folk and literary poetic works based on the most complete description of its components.

Material and methods. The research material is examples from poetic works of Belarusian fiction and folklore, which contain linguistic means of expressing the semantics of water. The research methods are determined by the object, subject, purpose, objectives of the study and the specificity of the linguistic material. To solve the problems, the method of stylistic analysis, descriptive, contextual, comparative-contrastive, statistical methods were used.

Findings and their discussion. Since primitive times, water has occupied a key place in people's lives: water was the main means of their life, the main trade routes passed along the rivers; water has long been the personification of the human principle: mother, river, river, cold water, spring water- all this is water. The semantic field of water is a set of microfields of various meanings. Among them, the most numerous and structurally organized in the Belarusian poetic language are the following: 1) reservoirs and their parts; 2) water flows; 3) forms of water existence; 4) atmospheric precipitation; 5) adjectives formed from lexemes – names of water space; 6) processes associated with water. These microfields with their components form the central zone of the semantic field. The peripheral zone includes lexemes of the central microfields used in a figurative (metaphorical, as epithets, as comparisons) meaning.

The components of the semantic field of water are the basis for the creation of such figurative means as metaphors, epithets (including metaphorical ones), comparisons. These means of artistic expression give expressiveness and colorfulness to images with the meaning of water semantics, create a national and cultural flavor, which makes the poetic language more expressive, beautiful and saturates the works with various artistic techniques, creating a unique look for each work.

Conclusion. The identified corpus of linguistic means of expressing water semantics confirms that water lexemes are organically woven into the fabric of Belarusian poetic works, deepen their content and, depending on the meaning, fill them with a variety of colorful images. National and cultural features of the use of structural components of this semantic field allow us to speak about the presence of unique linguistic means that actualize the semantics of water in the language of Belarusian poetry.

Key words: semantic field, microfield, structure, imagery, metaphor, epithet, comparison, national and cultural identity.

(Scientific notes. – 2024. – Vol. 40. – P. 124–136)

Яшчэ з першабытнасці вада займала ў жыцці людзей найважнейшае месца. Як шмат стагоддзяў назад, так і цяпер плады працы земляроба залежаць ад ападкаў, паводак. Нездарма тагачасныя людзі сяліліся бліжэй да вадаёмаў. Са спрадвечных часоў у гісторыі чалавецтва водныя шляхі выкарыстоўваліся ў гаспадарчых мэтах, у тым ліку як шляхі зносін. Вада для людзей была асноўным сродкам жыцця, па рэках праходзілі галоўныя гандлёвыя шляхі; яшчэ ў глыбокай старажытнасці нашы продкі праходзілі водны шлях “з варагаў у грэкі” праз вярхоўе Ловаці па яе прытоку Усвячы ў Заходнюю Дзвіну, а потым праз яе левы прыток Каспію ў Днепр.

Вядома і тое, што ў розныя часы вадзе прыпісвалі лекавыя сілы. Нездарма існуюць такія выразы, як “гаючая вада”, “жывая вада”, “святая вада”. Вада здаўна ўвасабляе чалавечы пачатак: матухна, вадзіца, рэчанька, сцюдзёная, ключавая – гэта ўсё вада. Можна ўзгадаць і той факт, што з вадой было звязана чалавечае ачышчэнне; натуральна, што гэта стыхія з’яўляецца важным элементам у абрадзе хрышчэння і зараз.

Сімвалізм вады як пераходнага стану тлумачыць вялікая колькасць міфаў, у якіх водныя аб’екты падзяляюць свет жывых і мёртвых; а каб пазбавіцца ад нячыстай сілы, трэба пырснуць у яе вадой ці кінуць у вадаём [1, с. 122]. І таму зусім не выпадкова вада з’яўляецца адной з асноўных лексем, якія даволі часта ўжываюцца ў творах як народнай паэзіі, так і мастацкай літаратуры.

Актуальнасць даследавання абумоўлена неабходнасцю ўсебаковага вывучэння паэтычнай мовы як свое-

асаблівай лінгвакультурнай з’явы на ўсіх узроўнях яе структуры на аснове разгляду назваў аб’ектаў воднай прасторы ў межах семантычнага поля “Вада”, сфарміраванага на базе паэтычных твораў беларускай літаратуры і фальклору. Вывучэнне лексікі ў рамках полевага падыходу дазваляе выразней убачыць спецыфіку паэтычнай мовы ў плане яе сістэмнай арганізацыі і функцыянавання ў канкрэтных тэкстах, у прыватнасці – выявіць аснову фарміравання “воднай” лексікі ў мове сучаснай беларускай паэзіі, апісаць сістэмна-структурныя адносіны ў межах даследаваных мікрапалёў, раскрыць семантычны патэнцыял вылучаных лексем, вызначыць іх вобразна-выяўленчыя функцыі.

Мэта працы – выявіць асаблівасці будовы і этнакультурную спецыфіку семантычнага поля “Вада” ў народных і літаратурных паэтычных творах на аснове як мага поўнага апісання яго кампанентаў.

Матэрыял і метады. Даследаванне пабудавана на фактычным матэрыяле, выбраным з паэтычных твораў беларускай мастацкай літаратуры і фальклору. Базай даследавання паслужылі зафіксаваныя ў вершаваных творах лексемы са значэннем аб’ектаў воднай прасторы.

Для вылучэння моўных адзінак была выкарыстана наступная мастацкая літаратура: “Анталогія беларускай паэзіі” ў трох тамах; зборнікі “Маладыя гады: Выбранае” М. Багдановіча; “Руны Перуновы” Р. Бардуліна; “Дзень паэзіі. 1965–1984. Выбранае”, “Выбраныя вершы” Я. Коласа; “Паміж усмешкай і слязой” Н. Мацяш; “Выбраныя творы” Цёткі; “Збор твораў. Вершы 1963–1981 гг.” П. Панчанкі; “Выбраныя

творы. Вершы 1967–1977 гг.” А. Пысіна; “Пачынаецца ўсё з любові...” Я. Янішчыц. Адзінкі вусна-паэтычнай творчасці выбраны са зборніка “Беларускі фальклор: Хрэстаматыя”. У ходзе працы былі выкарыстаны метады кампанентнага аналізу, стылістычнага аналізу, апісальны, кантэкстуальны, статыстычны, параўнальна-супастаўляльны метады.

Вынікі і іх абмеркаванне. Семантычнае поле “Вада” ўяўляе сабой сукупнасць разнастайных па значэнні мікрапалёў. Найбольш шматлікімі і структурна арганізаванымі сярод іх у беларускай паэтычнай мове з’яўляюцца наступныя:

1) вадаёмы і іх часткі (*возера, мора, акіян, праліў, заліўчык, вадаём, люстрынь, балота / твань / багна / сажалка / трасіна, лужына / лужа*);

2) водныя патокі (*рака, ручай, струмень, крыніца, вадаспад / вадапад, вір, фантан*);

3) формы існавання вады (*кропля, хваля, лёдзінка*);

4) атмасферныя ападка (*дождж, лівень, снег, град, раса, іней*);

5) прыкметы, звязаныя з вадой (*ледзяны / лядзяны, снежны / снежавы, балотны, вадзяны, градавы, луневы, дажджавы, росны, рачны, акіяніскі, крынічны, марскі, азёрны*);

6) працэсы, звязаныя з вадой (*вірыцца / узвірацца, заінецць / з’інецць*).

Гэтыя мікрапалі з іх кампанентамі ўтвараюць цэнтральную зону семантычнага поля. Да перферыйнай зоны аднесены лексемы цэнтральных мікрапалёў, ужытыя ў пераносным (метафарычным, у якасці эпітэтаў, у якасці параўнанняў) значэнні.

Ядром семантычнага поля з’яўляецца лексема *вада*, якая аб’ядноўвае ўсе астатнія назвы аб’ектаў “воднай” семантыкі. Праз сваю мнагазначнасць лексема *вада* (*вадзіца, вадочка*) выкарыстоўваецца ў паэтычнай мове найбольш часта – 16% ад усіх выяўленых словаўжыванняў у складзе семантычнага поля. У большасці паэтычных твораў слова *вада* бытуе самастойна ў сваім асноўным значэнні ‘празрыстая бясколерная вадкасць, якая ўтварае рэкі, азёры, моры і з’яўляецца хімічным злучэннем кіслароду і вадароду’: *Ішла Надзечка з вядром на ваду, / Кінула вядро на буйны вецер, / А сама пайшла у новы гародчык, / У новы гародчык, у рутку зялёну* [2, с. 293]; *І трава сама па сабе расла, / І вада сама цякла без прынуці, / І ні ў кога неба не прасіла святла* [3, с. 240]; *Куды ні траплю – скрозь магу разлічваць / Калі не на свяцільнік – на лучынку, / Як не на белы хлеб – хоць на скарынку, / Як не на малако – хоць на ваду* [4, с. 176].

Ядзерная лексема *вада* ўжываецца і ў значэнні ‘водная прастора, участак рэк, азёр, мора’: *На вадзе кругі, кругі, / Хваля плешча ў берагі* [5, с. 326]; *Сосны стромкія глядзяцца ў ваду / Пэўна, раяцца, адвесці як бяду* [6, с. 193]; *Яшчэ худзенькімі рукамі / Вязала, мокрая, вузлом. / Усмешка на вадзе блукала, / Хмурынкі возера вязло* [7, с. 131].

Лексема *вада* ўжываецца таксама ў значэнні ‘разводдзе, павадак’: *Калі б тут не сапраўдная бяда, /*

Дык можна б пастаяць і падзівіцца, / Але вада, / Страшэнная вада, / нялёгка часам да людзей прабіцца [6, с. 174]; *І лета ўсё на Беларусі / Воды было той цераз край. / І я аднойчы – прызнаюся – / Падумаў: згінуў ураджай* [6, с. 290]; *Вясна свайго нічога не згубіла, / Дзе адсвятціў лісток – успыхне два. / Вясна ваду на далягляд вяла / І мімаходзь крыніцу затпіла* [5, с. 69]. Сустрэўся выпадак, дзе лексема *вада* ўжываецца ў значэнні ‘пустыя, беззмястоўныя словы (прамежкая зона поля): *Зараз нехта другі перад ёю варожыць, / Сыне золата мар, лье славесаў ваду... / Што паробіш. Была яна вельмі прыгожай. / За такімі і ў пекла мужчыны ідуць* [8, т. 3, с. 41].

Побач з лексмай *вада* (В. скл. *ваду*) ужываецца варыянт гэтага слова з націскам на корані – *воду*. Такіх прыкладаў няшмат, што тлумачыцца абмежаванасцю варыянта размоўна-дыялектнай гаворкай, якая перадае мясцовы каларыт і набліжае твор да фальклору: *Льецца Нёман паміж гораў, / Поўны сілы і красы, / У далёкія прасторы / Гоніць воду праз лясы* [9, с. 9]; *Бура – да Нямна хадзіла, / І чысту воду мучыла* [8, т. 1, с. 159].

Ужыванне формы множнага ліку *воды* сустракаецца ў 11% выпадкаў і перадае абагульненае значэнне лексемы *вада* – ‘водныя прасторы’: *Горы – высокі, воды – далёкі, / На абед не паспееш, / Прынясеш воды для сваёй бяды* [2, с. 211]. *Мы саўём вяночкі, мы саўём зялёныя, / Люлі, люлі, саўём зялёныя. / Пусцім мы вяночкі на чыстыя воды, / Люлі, люлі, на чыстыя воды* [2, с. 143]; *Прыязямся на парашутах, / Пагружамся ў цёмныя воды, / Вывучаем бусловы маршруты – / Набліжамся да прыроды* [6, с. 144]; *Воды збеглі з гор. / Расталі гурбы. / Я ў цёмны бор / Пайшла ў грыбы* [7, с. 281].

Форма творнага склону адзіночнага ліку з канчаткам *-ою* (*водою*) сустралася ў 7%, найперш у мове фальклору – праз сваю пывучасць і мілагучнасць: *Каліна, чья рута з вадой, каліна. / Каліна, зарасла лебядой, каліна* [2, с. 153]; *Ой, ясною, ой, вясною – за вадой...* [2, с. 124]; *А каліна-маліна, / Да не стой над вадой, / да не стой над вадой, / Не махай галіною* [2, с. 308]. Калі ў мове фальклору форма *вадою* невыпадковая з’ява, то ў мове мастацкай літаратуры ўжыванне гэтага слова падкрэслівае народны характар і надае творам распеўнасць і песеннасць: *Згіне змяя за змяёю, / Знікне з нябёс маладзік. / Доўга па іх пад вадой / Будзе ўздыхаць вадзянік* [10, с. 180]; *Над вадой адзінютка / Пахілілася вярбіна / Ные, бедная, ціхутка: / Ці ж то ёсць у ёй кручына?* [9, с. 72]; *Абцяўся свет быць вадой – / Звёўся да ненавольнай смагі. / Глухне сад лебядой. / З дзічкі зыркае расамаха* [4, с. 163]. Але найбольш ужывальным з’яўляецца варыянт з канчаткам *-ой* – *вадой*. Гэта форма бытуе і ў мастацкай, і ў народнай паэзіі. У прааналізаваных прыкладах яе доля складае 12,1%: *Вясна красна, вясна красна наступае, / Вадой лугі, вадой лугі залівае* [2, с. 124]; *Хвалілася каліначка за ракой: / – ніхто ж мяне не высячэць за вадой* [2, с. 285]; *Як стаяў над*

табой / Сын нядолі худы / І над цёмнай **вадой** / Спяваў песні нуды [8, т. 1, с. 496]; І панясла, і закружыла, / Адчуў я прыцягненне дня; / Калісь цыганка варажыла, / Што пад **вадой** мая труна [5, с. 238].

Сустрэкаюцца нешматлікія выпадкі ўжывання лексемы **вада** ў складзе ўстойлівых спалучэнняў – фразеалагізмаў: *Клёкат горных арлоў, шлох стэлавых траў* – / *У напевах, што селі за братні абрус*. / *Ну а ты што маўчыш, як **вады ў рот набраў***, / *Чаму песні свае не пяеш, беларус?* [8, т. 2, 181]; *І лета ўсё на Беларусі* / ***Вады** было той **цераз край***. [6, с. 290]; ***Вады ў полі хоць заліся***, / *Шкада кабетам каласоў* [6, с. 290]; *Сінія Брады, Сінія Брады* – / *Цыбатаму буслу **на калена вады*** [11, с. 322].

У параўнанні са словам **вада**, якое пераважае ў сваім мікраполі (63,1%), яго дэрываты сустракаюцца радзей (11,6%): *Ай, у бару цецярук балбочыць, / А ён з бору ляцеці не хочыць, / Ай, у бору ягадкі салодкі, / У крыніцы **вадзіца** студзёна* [2, с. 197]; *Ой, стрэнуць мяне на вароцечках, / Ой, папшлюць мяне дыш **на вадзіцу***. / *Ой, папшлюць мяне **на вадзіцу***... [2, с. 180]; *Як рыбачка без **вадзіцы**, А травіца без расіцы* [2, с. 317]; *Зірні ў вядзёрца / Ці ёсць **вадочка** / Свёкарку ўмыцца; / Зірні на кручок, / Ці ёсць рушнічок, / Свёкарку ўцярацьца* [2, с. 291]. Такія формы характэрныя пераважна мове фальклорна-паэтычных твораў.

Вадаёмы і іх часткі. Мікраполе “Вадаёмы і іх часткі” з’яўляецца разгалінаваным і складае 18% словаўжыванняў. Цэнтр мікраполя ўтварае лексема **вадаём** (8% у межах мікраполя) – “сталае або часовае ўтварэнне стаячай або з паніжаным сцёкам вады натуральных або штучных западзінах”: *З-пад куста высока скача, / На ляту хапае качак, / Не дае жыцця нікому. / Усе уцякаюць з **вадаёму*** [5, с. 303]. У склад мікраполя ўваходзяць лексемы **акіян**, **мора**, **возера**, **лужына**, **сажалка**, **балота**, **ручай**.

Акіяны заўсёды прываблівалі сваёй недасягальнасцю, нязведанасцю, таму невыпадковым з’яўляецца адлюстраванне вобраза акіяна ў беларускай паэзіі. У прааналізаваных творах лексема **акіян** “водная прастора паміж мацерыкамі” сустракаецца ў 10%: *Сто разоў сядай за вёслы / І адкрыеш, як і я, / Што сівому альбатросу / Больш знаёмы **акіян*** [11, с. 334]; *Арліць, клякоча ураган – / Ляціць далёка клёкат. / Бурліць, клякоча **Акіян**, / Пакуль хапае клёку* [7, с. 168]. Але ў большасці выпадкаў гэта лексема ўжываецца ў пераносным значэнні – “нешта вялікае, неабдымнае” – і адносіцца да перыферычнай зоны: *Я чакаю часіну сябрыні людской, / Але не згаджуся, што родныя мовы лускай / Былі на рыбіне чалавецтва, / Якая ў вечнасць плыве **акіянам** вечнасці* [11, с. 130]; *Прадчуванне вясны... / Ці тады яно пачалося, / калі ты мяне хваляй пясчанай несла ў **акіян** забыцця* [7, с. 71].

Мора заўсёды было аб’ектам адлюстравання мастацкіх творах, крыніцай натхнення для мастакоў і паэтаў. Яго любяць за прыгажосць, веліч, таямніцу, за радасць, якую мора дае чалавеку. Лексема **мора** ў паэтычнай мове ў межах мікраполя ўжываецца

ў 19% са значэннямі “частка акіяна, больш-менш адасобленая сушай, з гаркавата-салёнай вадой”; “умоўная назва некаторых вялікіх азёр ці вялікіх штучных вадаёмаў”: *Я не скажу, што бачыў свет, / Але на **моры** і на сушы / Жывых людзей жывыя душы / У маёй пакінулі свой след* [8, т. 2, с. 238]; *Я чую ўжо мора прыглушаны звон, / А вунь і яно – навалнічнаю хмараю* [6, с. 55]; *Бушуе ў **моры** шторм асенні, / А з Мурманска ў сцюдзёны змрок / Да марака на хісткі сейнер / Ляціць дзіцячы галасок...* [6, с. 35]; у пераносным значэнні “вялікая прастора чаго-небудзь”; “вялікая колькасць каго, чаго-небудзь (аб адцягненых з’явах, прадметах, пачуццях)” лексема выходзіць у перыферычную зону поля: *Люблю я прыволле / Шырокіх палёў, / Зялёнае **мора** / Ржаных каласоў* [9, с. 76]; *Вадзіў мяне / У **мора** казкі, / Вадзіў мяне ў **мора** ласкі / І зноў вяртаў мяне ў прыстань* [8, т. 3, с. 33]. Гэтаксама ў пейзажных замалёўках калі мора адухаўляецца: *Сачу, як цвёрда і лагодна / Выводзіць **мора** штось кірыліцай* [4, с. 102]; *Даўно, даўно тое было – / Кругом зямлі **мора** лягло...* [2, с. 133]; *Мора хоча горы змыць* [12, с. 187].

Возера – “запоўненае вадой прыроднае паглыбленне сушы, замкнутае ў сваіх берагах”. Азёры – гэта “вочы” Беларусі. Нездарма нашу Радзіму называюць сінявокай краінай, тым самым параноўваючы родную старонку з прыгажуняй-дзяўчынай: *І памыліўся. / А вочы ўсе ўніз: / Дробных **азёраў** блакітная нізка...* [6, с. 216]; *А **возера**, як вока, поўнае / Глядзіць у сцішанасць маю. / Усё, што я люблю, што помню я, / Глыбока ў сэрцы прытаю* [4, с. 176]; *На сонца, на зоры, / На цёмныя пушчы глядзелі, / У лясныя **азёры** / Кідаліся з белай адмелі* [8, т. 2, с. 338]; *Рамонкавая вязь кіліма, / Паліны рой высокіх зор. / Тут і сляпы не пройдзе ліма / Ля гэтых пушчаў і **азёр*** [13, с. 133]. У праналізаваных творах у межах мікраполя лексема **возера** разам з варыянтамі ўжыта ў 18%. Сярод варыянтаў лексемы **возера** найчасцей сустракаюцца **азярына**, **азёрачка**, **азерца** (**азёрца**, **азярцо**), **азяро**. Такая разнастайнасць і варыянтнасць абумоўлена аўтарскай індывідуальнасцю словаўжывання і падкрэслівае беларускі нацыянальны каларыт: *Ой, на **азярыне** ды на сіненкай, / Вясна красна на ўвесь свет!* [2, с. 128]; *Акрыла плечы туманом, як хусткаю, / Заснула **азярына**... / Пахнуць ліпы... / Пайшоў бы ў неба срэбнай сцёжкай хісткаю / Ды ўсім Мядзведзіцам паціснуў лапы* [7, с. 74]; *Сіняе **азёрачка**, / Чаго затула? / Як жа мне не тануці, / Наляцелі шэры гусі / Ёй беражкі абтапілі* [2, с. 180]; *Шапаціць крылом аеру, / Як падранак, **азяро**... / Хто не бачыў і не верыць – / Хай бы зайздрасцю ўзяло!* [8, т. 3, с. 384]; *Не назавём – само не назавецца / Ні **азярцо**, ні твар, ані вякі / ...Ці знаеш ты, як рыфма цяжка тчэцца, / Як рвецца песня – часта! – на шматкі* [13, с. 169]; *а ля блізкага стога / быццам бы што алень малады, / Месяц чысціў срабрыстыя рогі, / На **азерца** кідаў невады* [11, с. 11].

У творах беларускай паэзіі даволі часта (сумарна 37% у межах мікраполя) сустракаюцца назвы **балота**,

багна (багно), твань, трасіна. Гэта звязана з асабліва-сцямі прыроднага ландшафту нашай краіны, а таксама з актыўным выкарыстаннем балот у гаспадарчай дзейнасці.

Балоты (балота – ‘нізкае багністае месца, звычайна са стаячай вадой і вільгацелюбівай расліннасцю’) заўсёды з’яўляліся сведчаннем мінулага, таемнага, нават казачнага: *З-пад камлёў замізлых, / З-пад балот, палян / Сочыць вокам смелым / Грозны партызан* [9, с. 192]; *А ў балоце на калодзе / Мядзведзь боты шыць* [2, с. 134]; *А ўвосень кошыкі плялі / З ракіты на балотам / Або чмяліны мёд пілі / Саломінкамі з сотаў* [8, т. 3, с. 50]; *Край наш бедны, край наш родны! / Лес, балоты і пясок... / Чуць дзе крыху дуг прыгодны... / Хвойнік, мох ды верасок* [9, с. 4]; *Прыйду ў Святапольскі дрымучы лес / І ў балотцы, / Прапахлым дурніцай, багульнікам, / На замізлы прысяду пняк...* [8, т. 2, с. 247].

Сустрэкаецца шэраг лексем, якія з’яўляюцца сінонімамі да слова балота ці яго варыянтамі, абазначаючы гразкае, топкае месца: *багна (багно), твань, трасіна, балаціна*, а таксама характэрны для вуснай народнай творчасці варыянт *балоцечка*: *Спяшыць ён дайсці да трасіны. / Там – мяккія, цёмныя мхі, / А тут толькі плачуць асіны / Ды б’юцца галіны альхі* [10, с. 159]; *Кругло, мало балоцечка, / Хоць жа яно кругло, мало, / Але ж яно ўрадлівае...* [2, с. 177]; *І кволай балаціне, / І рэчачыцы малой, / Мужчыну і жанчыне, / Прыціснутым бядой...* [6, с. 343].

Багна – ‘нізкае топкае месца, гразкае балота; дрыгва’; ‘усё, што засмоктвае чалавека і цягне ў балота адсталасці і коснасці’ (гэта значэнне перыферыйнае): *Багны – / Бязлітасны акіян, / Глынуць – / Не ўратае ні “SOS”, ні “Мама”* [6, с. 215]; *Цяпер даволі топкае багно: / Гніль сотні год збіраючы, яно / Смуроднай жываю згадавала / Цвятой расістых чыстую красу...* [10, с. 90].

Твань – ‘дрыгва, багністае месца’; ‘гразь’; ‘ціна’: *Глынуць бы квасу з дзежак / Як некалі з Брылём / Заблыталіся сцэжкі / То твань, то буралом* [6, с. 255]; *Няхай! Абы ты верыў пражна, / Няхай жуда, няхай адзін / Няхай каменне, твань і багна – А ты ідзі, А ты ідзі!* [11, с. 91].

Да лексем мікраполя “Вадаёмы і яго часткі” аднесены таксама словы *сажалка, люстрынь, праліў, заліўчык, лужына / лужа*: *Пад яго рукою схамянецца / Сажалка за пуняй майго дзеда...* [11, с. 365]; *Сопкі скончацца – і бераг / Перакуліцца ў праліў* [11, с. 333]; *А хлопец прысядзе на цёплай жарстве / З дзячынай, – / І ён зараўне: / Нахмурыцца раптам, / Як бык, узраве / І мірны заліўчык зруйнае* [6, с. 17].

Лужыны адносяцца да часовых вадаёмаў, якія ўзнікаюць увесну пры разлівах буйных рэк або пасля дажджу. Выкарыстанне ў паэтычнай мове лексемы *лужына* (8%) нагадвае нам пра дзяцінства – адразу ўспамінаецца радаснае, шчаслівае маленства: *Пасля дажджу шумяць яшчэ нябёсы, / Яшчэ ў паветры пругкі цень вады, / Спяшаецца па лужах хлопчык босы, / Вяснушкамі абліты* [5, с. 101]; *Дожджык сее*

бесперастанку; / Вецер свішча так, як звер... / Колькі лужын каля ганку! / А гразі, гразі цяпер!.. [9, с. 93]; *А як светам восень завалодае, / Сонца ўсё накрыве / Цёплай пазалотай. / Нават лужыны – кавалачкі блакіту – / Клапатліва будуць ім прыкрыты...* [6, с. 39]. Дадзеныя лексемы ўжываюцца ў прамым значэнні і не выходзяць за межы цэнтральнай зоны поля.

Водныя патокі. Мікраполе “Водныя патокі” складае 17% і ўключае лексемы *рака, вір, вадаспад, крыніца, ручай, фантан, струмень (струменьчык)*. Найбольш шырока ў межах дадзенага мікраполя прадстаўлена ядзерная лексема *рака* (47% у межах мікраполя) у значэнні ‘прыродны вадаём, які пастаянна цячэ па пракладзеным вадой рэчышчы ад вытоку ўніз да вусця’ (цэнтральная зона поля): *Рэнулі рэкі, рэнулі / Аж да Ганначкі пад сені / Там збіраліся малойцы, / Складалі грошы на танцы* [2, с. 127]; *Ніхто не верне рэк дзіцячых, / Яны даўно ў марах жывуць. / А я ішодня іх чую, бачу: / Яны ў памяці плывуць* [6, с. 134]; *Хвалілася каліначка за ракой: / – Ніхто ж мяне не высячэць за вадой* [2, с. 285]. Часта ў паэтычных творах сустрэкаецца памяншальна-ласкавыя формы *рачулка, рэчка, рэчачка, рэчанька*: *Каля гасцей расчуленых / Ды каля песні ціхай / Плыве-плыве рачулкаю / Шчыруха-леснічыха* [7, с. 142]; *Дзе матуля і з дачушкай стаяла, / Там вырасла яблынька чудава, / Дзе матуля і з дачушкай рассталася, / Слязілая рэчка разлілася* [2, с. 140]; *Паслізнулася рачулка / На шэрай, абыякавай скале / І ўніз – грудзмі ў бяздоннае правалле* [4, с. 40]; *І кволай балаціне, / І рэчачыцы малой, Мужчыну і жанчыне, / Прыціснутым бядой...* [6, с. 343]; *Бо сягоння ж праз рэчаньку Будзе плыці – ў чоўнічку / Дзяцюк – што смеў пахваліцца...* [8, т. 1, с. 160]; *Там, на рэчаньцы, там на быстранькай, / Святы вечар людзям добрым! / А захочам мы напіцца / Унізе рэчанька бруіцца* [5, с. 272].

Наступнай па частотнасці ўжывання ў гэтым мікраполі з’яўляецца лексема *крыніца* (30%) – ‘натуральны выхад вадзяных вод на паверхню зямлі’; ‘вадаём, які ўтвараецца на месцы падземных натуральных вод’: *Гэта ластавак ішчабятанне, / Звон світалыны палескіх крыніц, / Сінь чабору і барвы зарніц, / І буслінае клекатанне* [8, т. 2, с. 516]; *Вось старая хатка. / Садзік невялічкі. / Малады алешнік / Па краях крынічкі* [9, с. 262]; *Ой, паілюць мяне па вадзіцу, / Ой, у шырокі бор, у крыніцу* [2, с. 180]; *Перамёрзла шэра перапёлка / Глыбока ў крыніцы, / У сцюдзёнай вадзіцы* [2, с. 192]. Часта слова *крыніца* ўжываецца ў пераносным значэнні – ‘тое, з чаго бярэцца, чэрпаецца штосьці’; ‘тое, што дае пачатак чаму-небудзь, служыць асновай для чаго-небудзь’, – выходзячы на перыферыю семантычнага поля: *Заўсёды трошкі таямніцай / Была ты для мяне і ёсць: / Чагосьці светлага крыніцай, / Перад якой я – толькі гасць* [8, т. 2, с. 62]; *Калі я засмягну ад спёкі, / дазволь мне табе пакланіцца, / крыніца – / роднае слова...* [8, т. 3, с. 108].

У якасці сіноніма лексемы *крыніца* ў беларускіх паэтычных творах сустракаецца назва штучнага

гідратэхнічнага збудавання ў выглядзе арашальнага канала ў краінах Сярэдняй Азіі – *арык* (арычок): *Ліўняў не ведаюць арыкі. / Просяць лісты-палахліўцы / Папіць у цябе з рукі* [7, с. 185]; *І ачысціла яна / Арычок зямны да дна. / І пабег струмень вады / У гарады і сады* [5, с. 279].

Невялікім водным патокам з’яўляецца ручай – ‘невялікі, утвораны выхадам на паверхню падземных вод або сцёкам снегавых ці дажджавых вод вадзяны паток’ (цэнтральная зона поля). Слова *ручай / ручэй* ужываецца ў прааналізаваных творах даволі рэдка (16% у межах мікраполя), але мае шырокую групу аднакаранёвых слоў: *ручаёчак, ручайка, ручайна, ручаёк: І не было яму калі / Унікаць у шумны век прагрэсу. / Такая музыка ў зямлі – / У ручая, у зор, у лесу* [13, с. 134]; *Ёсць паляна сіняя ў бары – / У глухім зялёным гушчары. / Чыстая, бліскачая, як люстра, / На паляну ручайнікі льюцца* [8, т. 2, с. 594]; У значэнні ‘любая вадкасць, якая моцна цячэ, струменіцца’ лексема выходзіць на перыферыю поля: *Пад агнём, пад вар’яцтвам металу / Сумна груша ўздыхала: – Жыві... / З майго бацькі жыццё выцякала / Ручайком пацямнелай крыві* [11, с. 56].

У 5% ужываецца лексема *вір* – ‘кругавы, лейкападобны рух вады, які ўзнікае ад сутыкнення сустрэчных плыней’; ‘месца ў рацэ, звычайна глыбокае, з ямай, дзе адбываецца завіхрэнне вадзяной плыні’. Ужыванне гэтай лексемы ў паэзіі і ў прамым, і ў пераносным значэнні звязана з чымсьці небяспечным для жыцця: *Ад крутых віроў глыбокіх / На пясчаны перакат / Прямністая ад спёкі / Выгінаецца рака* [8, т. 2, с. 181]; *У хвалях гуляць выпускае / З віру змяю за змяёй, / Вось іх грамада ўспывае, / Срэбнай ірдістай луской* [10, с. 180]; *Няма той рэчкі, што з вірамі, / Няма той пушчы са звярамі, / Няма русалак, лесуноў* [5, с. 75]; *Не, не выплыве сама, / Ў вір яе адносіць. / Ні саломінкі няма / На рыбацкім плёсе* [5, с. 318]; *Ад суму сохне, рассыхаецца / На беразе самотны човен, / І хваля ў роспачы кідаецца / У вір галавой ад цёмных змовін* [7, с. 325]; *Цячэ жыццё маё, цячэ. / І праз віры парогі носіць. / Дзе спёкай сэрца апячэ, / Дзе злоснай сцюжай прымарозіць* [11, с. 199]. Радзей лексема *вір* ужываецца са значэннем ‘бурлівы, імклівы рух чаго-небудзь’, пераходзячы ў перыферычную зону поля: *Заіскрылася сонца – вір агню... / Бураю спаліла з голямі!.. / Зніклі хмары... і пад чырванню / Усе прасторы сталі голямі* [8, т. 2, с. 38]; *І калі сівер мой завейны / Узніме вір халодных дум, / Іду я ў лес, нібы ў збавенне, – / Ад самага сябе іду...* [8, т. 2, с. 375].

Нешматлікай колькасцю ўжыванняў вызначаюцца лексемы *вадаспад* і *фантан* (сумарна 2% у межах мікраполя). *Вадаспад* – ‘патак вады, што спадае са стромага ўступу ў рэчышчы ракі’: *Б’юць вясёлкі / На асколкі / Вадаспады горныя / Зачаруюць, завіраюць / Вочы ноччу чорныя* [3, с. 21]; *Машыны, вадаспады, людзі – / Усе збіваліся з хады, / Але ўспаміналіся марудзе / І даравалі: – Паўбяды!* [8, т. 2, с. 291] – ужываецца часцей у метафарычным значэнні, пераходзячы ў перыферычную зону поля: *Мільгаюць звыкла*

месяцаў імёны: / Май, чэрвень, ліпень – лета ідзе на спад, / І не гарэжны ўжо, а задумёны / Бярозавы лісцявы вадаспад [11, с. 136]; *Хутчэй бы прыйшла вясна / З сонечнымі вадаспадамі, / З блакітнымі навальніцамі...* [6, с. 14]; *Іду штодня пад вадаспады лісця / Птушыную паслухаць талаку; / Ды абыходжу дрэва, што калісьці / Падпольчыка хістала на суку* [6, с. 224]; *Валасоў грывучы вадаспад / Заглушыў і водзукі і гукі. / Слова ўзнікалі неўпапад, / Думкі размяталіся, як рукі* [11, с. 193].

Фантан – ‘прыродная ці штучна створаная з’ява, якая праяўляецца выплескам вадкасці (звычайна вады) пад дзеяннем ціску ўгару ці ўбок’ у творах беларускай паэзіі таксама ўжываецца пераважна ў пераносным значэнні ‘моцны паток, які лісца з неба’ (перыферычная зона семантычнага поля): *А ў нас на дрэвах – срэбная луска: / Білі з хмары першыя фантаны. / Глоткі вуліц дождж прапаласкаў, / І яны рыкаюць апантана* [6, с. 10].

Струмень – ‘вузкі паток вады або якой-небудзь вадкасці’; ‘рух вады ў рэках і пад.; цячэнне’; ‘вузкі паток вады, якой-небудзь вадкасці, які сцякае ўніз’; ужываецца пераважна ў прамым значэнні (цэнтральная зона поля): *Струмень я піў, я слодыч піў, / Нібы чыё накіраванне. / Я так тады цябе любіў, – / Бы прадчуваючы расстанне* [8, т. 3, с. 236]; *Поўдзень. Сонца прыпякае. / А струмень – / Бруіць, бруіць... / Тут жа – / Медная, цяжкая / З гільзы конаўка стаіць* [11, с. 84]; *Гаманлівы віхрасты струмень / Пагасіла зялёная раска. / Да гэсэй сухапутных на мель / Тут не сыдзе дзіцячая казка* [5, с. 36]; *Ты з якога стагоддзя прабіўся, струмень? / Так утульна з табой у гушчэзным арэшніку...* [4, с. 52]; *Струменьчыкам нязвонкім, безупынным, / Што абмялеў далоняў жалабок. / Не ведае: куды яе мы кінем: / На быстрыню ці на сухі пясок?* [5, с. 229].

Формы існавання вады. Мікраполе “Формы існавання вады” ў беларускіх паэтычных творах адносна нешматлікае (11% словаўжыванняў). Да гэтага мікраполя намі аднесены лексемы *кропля* (кропелька), *лёд* (льодзінка, лядок), *хваля*. *Кропля* – ‘маленькая акруглая часцінка якой-небудзь вадкасці’ (26% у межах мікраполя): *Хлынуў лівень ічодры, цёплы, / Мые дрэвы і кусты. / І зліліся хутка кроплі / У адзін паток густы* [5, с. 290]; *Туманамі апавіта / Даль разложная палёў: / Туга нейкая разліта / У дробных кропельках дажджоў* [9, с. 311].

Лексема *льодзінка* ‘кавалачак лёду’ трапляецца пераважна ў пераносным значэнні ‘пазбаўленая надзеі на лепшае душа бліжняга’ і ўваходзіць у перыферычную зону поля: *Хай зафыржаюць фарысеі... / Не забойся душу загубіць – / цераз літару пераступіць – / калі грэх твой льодзінку сагрэе.* [8, т. 2, с. 304]; ‘халоднае, непрыемнае пачуццё, стан апатыі’: *Прырода-маці, мы твая часцінка, / Ты нас да чалавечнасці ўзняла, / Расплаў ты абыякавасці льдзінкі, / Займей сумленне, што ты нам дала* [6, с. 223]; як параўнанне да слова *сон* (тое, што хутка растае) з адценнем чагосьці непрыемнага:

Нават сон благі – ўсяго **ільдзінка**, / Што паспее сёння ўжо растаць. / Добрай чалавечнасці галінка / У кожным слове хоча вырастаць [5, с. 79].

Да форм існавання вады адносіцца таксама хваля (24%): – ‘вадзяны вал, які ўтвараецца ад гайдання паверхні вады’ (цэнтральная зона поля): 3 узгорка ў лагчынку дарожка збягае. / Дубы паабапал стаяць. / А **хвалі** крынічныя – хто іх там знае – / Аб чымсьці, значь, важным шумяць [9, с. 329]; са значэннем ‘маса, плынь чаго-небудзь, што рухаецца адно за адным з пэўнымі інтэрваламі, перапынкамі’ лексема пераходзіць у перыферычную зону семантычнага поля: І мяне людская **хваля** / Падхапіла / І ў глыбокім віры / Моцна закруціла... [9, с. 267]; Месцам хваля стогнам рыкне [12, с. 187].

Стан водных аб’ектаў характарызуюць лексемы пара, лёд (31% сумарна ў межах мікраполя). Лексема пара ўжываецца ў якасці сіноніма да слова туман: На кустах і на траве / Серабрацца густа росы, / **Пара** белая плыве, / Засцілае луг і плёсы [5, с. 317]. Лёд – ‘вада, якая замерзла і перайшла ў цвёрды стан’; ‘вялікая колькасць ільдзін’: Сонца грэе, прыпякае; / **Лёд** на рэчцы затрашчаў. / Цёплы вецер павявае, / Хмар дажджлівых нам прыгнаў [9, с. 73]; Ой, прыйшла вясна красна, / Чужыя малодкі ткуць кросна. / А я маладзенька, не прала, / Пад **лёд** кудзелькі пускала [2, с. 125]; Загулі рэчкі, ляды паплылі, / Юр’я, Юр’я, **ляды** паплылі [2, с. 136]. Памяншальна-ласкальная форма лядок ужываюцца пераважна з мэтай паказаць аўтарскія адносіны да з’явы: Дымок, **лядок** і вербалоз у скрусе... / Не думаў я, сцюдзёная зямля, / Што я з табой не толькі паміруся – / Сардэчна пакахаю спакваля [8, т. 3, с. 102] або нясе дадатковую сэнсавую нагрузку (‘кволы, першы, ранні’): Цяпер на бацькоўшчыне ўжо марозы / Кладуць узор на ранішнім **лядку**. / Падаленыя восенню бярозы / Усцяж гараць на бальшаку [8, т. 2, с. 496]; А можа, пытанне замажам? / Дадзім адпачыць радку. / Далей ад кулацкіх замашак – / Па першым нясмелым **лядку** [6, с. 148]. Дадзеныя значэнні не выводзяць лексемы за межы цэнтральнай зоны поля.

Побач з лексэмай лёд і лядок ужываецца складае слова галалёд, якое абазначае паверхню зямлі, пакрытую ледзяной коркай без снегу: Бура вые. Лес гамоніць. / Як на сходзе дзе народ. / Вецер хмары так і гоніць; / Дождж, і гразь, і **галалёд** [9, с. 23].

Атмасферныя ападкі. У мікраполе “Атмасферныя ападкі” (17% словаўжыванняў) уваходзяць наступныя выяўленыя лексемы: дождж, лівень, снег (сняжынка), град, іней, раса (расінка). Лексема дождж ужываецца ў прамым значэнні ‘атмасферныя ападкі ў выглядзе кропелек вады’ (31% у межах мікраполя) і разам з выяўленымі варыянтамі ўтвараюць цэнтральную частку семантычнага поля: Хмурна ж наша, хмурна лета, / Сцелюць хмары валакно, / Сонцам поле не сагрэта, / Дробны **дождж** сячэ ў акно [9, с. 84]; **Дождж** трашчыць. / Прыгадаў я цябе, / Лес азёрнага краю, / Дзе, як быццам маршчынку

на лбе, / Сцежку кожную знаю [7, с. 16]; Стрымглаў ляцяць уніз **дажджы** рабыя, / Восень лісце замятае на парог. / Арабіны, арабіны, арабіны, / Як паходні каля выцвілых дарог [4, с. 26].

У прааналізаваных творах сустракаюцца і варыянты лексемы дождж – дожджык і дажджочак. Апошняя з іх мае фальклорна-народную афарбоўку і ў літаратурнай мове не ўжываецца: Вязець, вязець вясна, / Вязець, вязець красна / Ясныя дзянечкі, / Чыстыя **дажджочкі** [2, с. 122]. Лексема дожджык сустракаецца як у творах фальклору, так і ў мастацкай паэзіі: Апошні снег і першы **дожджык** / Сустрэлі ў гэтым гарадку. / А я іду к палітруку, / А палітрук таварыш Доўжык [5, с. 142]; Глядзіць і лес, і луг з мальбою. / Гадае, думае зямля, / Што хмарка **дажджыкам** слязою / Спадзе – ажывіцца ралля... [9, с. 127]; Закурыўся ціхі, дробны дожджык... / Да па чыстаму полю, / Зажурыўся мой татачка родны / Па маёй горкай долі [2, с. 187]; Я пайду па залессейку, / Хмарачкай апушчуся, / **Дожджыкам** абліюся / І з месяцам разыдуся [2, с. 289]; Ой, першы госцік – яснае сонца, / А другі госцік – дробненькі **дажджык** [2, с. 98].

Побач з лексэмай дождж сустракаецца лексема лівень (7%), якая ўжываецца ў значэнні ‘моцны, праліўны дождж’ і падкрэслівае сілу, інтэнсіўнасць праяўлення гэтай прыроднай з’явы: А **ліўні** прыбавілі людзям работы: / Купаецца бульба ў свежых разорах [6, с. 186]; А **лівень** падае ў траву, / Твой лёгкі светлы след змывае. / А я адной табой жыву, / Адну, адну цябе кахаю [6, с. 334]; Хлынуў **лівень** шчодры, цёплы, / Мые дрэвы і кусты. / І зліліся хутка кроплі / У адзін патак густы [5, с. 290]; Сляпога **ліўня** кручаная плётка / Па іх галовах скораных – з пляча! / І ні табе збавення, ні палёгкі, / Ні права на абураны адчай [4, с. 22]; Цэлы вечар клапатліва / Хлеб і сала кроіў нож... / Я люблю **дажджы і ліўні**, / А тады збіраўся **дождж** [6, с. 238].

Нязначнай колькасцю ўжыванняў у межах мікраполя (3%) вызначаецца лексема град: Навальніца з **градам** / Каласы скруціла, / Ветрам паламана, / Дожджыкам прыбіта [9, с. 46].

Снег – ‘атмасферныя ападкі ў выглядзе крышталікаў лёду, а таксама суцэльная маса такіх ападкаў, што пакрывае зямлю’ (23%); ва ўзмоцненым праяўленні, пры суправаджэнні моцным ветрам, снегавыя ападкі ператвараюцца ў мяцеліцу (завіруху): **Снег** на ўсе дарогі лёг. / – Ёсць пасылка, Кавалёк! [5, с. 268]; Ліхаманіла шыбы ў вокнах, / Дробна дзверы, як зубы, ляскалі. / Ні зямлі, ні неба. Навокал / **Снег** ды бура, як над Аляскай [4, с. 28]; Зноў **снег**, зноў сіняя **мяцеліца**, / І вецер – недзе з-пад Грэнландыі – / Сіпіць застуджанымі гландамі, / Склікае духаў на аселецу [4, с. 29]; Ад ночы трэцца вецер па завугаллю / І ліжа **снегу** шорсткую скарынку, / Дзе, як дзятва малюнкі чорным вугалём, / Уроскід – аблашаныя галінкі [4, с. 40]. Побач з нейтральнай лексэмай снег выкарыстоўваецца і яе памяншальна-ласкальная форма сняжок: У садзе ўсё лісце апала, / Адзін толькі дуб не пажоўк. / На плечы цяжкія

Купалы / Ўжо сееца першы **сняжок** [6, с. 147]; Рада навагодняму **сняжку**, / Зорная, заіненая холадам, / Узнялася ў серабрыстым кажущу / Ёлкаю касмічнаю над горадам [6, с. 89]; Святое Благовешчанне – жытцо рушыць, / Хоць пад **сняжком** – з божым душком... [2, с. 118]; А ўзімку хаджу, / **Сняжок** тапчу, / Сухую лазу грызу [2, с. 196]. Для народнай паэзіі гэта з’ява характэрная, яна надае твору песенную распеўнасць: Прыехала Каляда на белым кані. / Яе канёчак – ясен мясячык, / Яе дружачка – ясна зорачка, / Яе пужачка – ясна звёздачка, / Яе вазочак – з тоўстага лядку, / Яе кажущок – з белага **сняжку** [2, с. 95].

Лексема **сняжынка** ‘пушынка, крышталік снегу’ сустрэлася ў прааналізаваных творах як у прамым: Вось ціха **сняжынкi** ў адлігу лятаюць, / Нібы матылёчкі ў маі, / Падуць і растануць, навек прападаюць, / Як роска вясною ў гаі [9, с. 234], – так і ў пераносным значэнні (прамежжавая зона), у якасці параўнання: Нікнуць хмары, як **сняжынкi**, / Разганяюць іх вятры, / І тужліва пазіраюць / На палі гаспадары [9, с. 309].

Раса – ‘атмасферная вільгаць, якая пры ахаладжэнні асядае дробнымі вадзянымі кроплямі на паверхні раслін і розных наземных прадметаў’ (19%): Радоўку адбываць гатоў заўжды. / Ступаеш золкай, колкаю **расою** / Дымяцца ўсцяж зялёныя сляды [3, с. 24]; Бачыш слёзы ты людскія, / Як яны з **расою** льюцца, / А ў тумане думкі злыя / Горкім плачам аддаюцца... [9, с. 36]; Ой, пара нам дамоў, пара, / Сцюдзёная раса пала, / Цёмная ночка настала [2, с. 186]; Выпускай **расу** / на цёплае лета, / На буйнае жыта, / На ядраністае [2, с. 136]. Побач з лексмай **раса** ўжываюцца памяншальна-ласкальныя формы **роска**, **росачка**, **расіца**: Вось ціха **сняжынкi** ў адлігу лятаюць, / Нібы матылёчкі ў маі, / Падуць і растануць, навек прападаюць, / Як **роска** вясною ў гаі [9, с. 234]; Я ўлетку хаджу, / **Расіцу** тапчу, / Зялёную траву грызу [2, с. 196]; Як рыбачцы без вадзіцы, / А травіцы без **расіцы** [2, с. 317]; Маладзенькая дзевачка / Ды да сонца ўстала, / З ружы **росачку** брала [2, с. 176]. Усе формы ўжываюцца ў прамым значэнні і ўваходзяць у цэнтральную частку семантычнага поля.

Гэтаксама пераважна ў прамым значэнні – ‘кропелька расы’ – ужываецца лексема **расінка**: Тут столькі нечаканай радасці: / Расінка – сіні аганёк, / Асколачкам вясновай радугі / На сонцы блісне акунёк [6, с. 11]; І хочацца дзяўчыныцы / На памяць падарыць / **Расінку** на травінцы, / Агарачак зары... [6, с. 77]; Калі б усе навальніцы плакалі, – / Іхнія слёзы / Былі б драбнюткай **расінкай** / На вейцы тугі па Табе [7, с. 180]. Ды не дадзен рацыён: / Ні крупінкі, / Ні сцяблінкі, / Ані макавай расінкі [5, с. 263]. Сустрэўся варыянт ужывання лексемы **расінка** ў пераносным значэнні ‘момант, хвіліна’ (пераход у прамежжавую зону поля): Трэ берагчы нам праўду слоў, / Як бор сваіх дзятлоў, / Як удава апошнія сваё дзіця... / І даражу я кожнаю / **Расінкаю** жыцця [6, с. 288].

Да атмасферных ападкаў належыць **іней** – ‘тонкі слой ледзяных крышталікаў, якія ўтвараюцца дзякуючы

выпарэннем на ахалоджанай паверхні чаго-небудзь’ (18%): А ўчора ў нас мароз быў, / А сягонні **іней** паў / На свакроўкіну камору, / На Матрункіну пасцельку [2, с. 271]; Чыстым **інеем** накрыты / На гасцінцы беразняк, / Космы густа ім абвіты / У белым снезе маладняк [9, с. 57]; Варожаць над вядзерцам маляр, / І пэндзлем на сцяне праверыць трэба, / Чаго дадаць у фарбу – ці зары, / Ці **інею**, ці веснавога неба [7, с. 48]. Ужытая ў дадзеным значэнні, лексема належыць цэнтральнай частцы разгледжанага семантычнага поля.

Прыкметы, звязаныя з вадой. Нярэдка ў сваіх вершах паэты звяртаюцца да апісання сезонных з’яў прыроды, імкнучца паказаць, як **дажджавыя** кроплі стукаюць па даху, як **ліўневыя** сцены “валяцца” з неба на зямлю, як **градавы** грукат б’е па даху хаты і г.д. Мікраполе “Прыкметы, звязаныя з вадой” займае 14% семантычнага поля “Вада”: Як канаты абгарэлыя, у неба цягнуцца дрэвы, / **Ў дажджавую** яго сівізну, / Толькі ж ведаюць дрэвы, што за ёю дзесь дрэмле / Сіне-сонечны спеў пра вясну [4, с. 27]; Вось дарога – **дажджавыя** пырскі, / **Ўсё** зямное спее пад расой. / Вось аўтобус белы пасажырскі / З сіняй паласой [5, с. 19]; Світалі **дажджавыя** пугі / І секлі жыта. / А калі яснала – / З грукатам, з натугай / Камбайны па гразі паўзлі [6, с. 290]; **Дажджавое** памяло / Жоўтых лісцяў намяло: / Я іду па шумным лісці / У знаёмае сяло [6, с. 72]; З вясной мы ў **ліўневым** палоне, / Учужым пад’ездзе я стаю. / Прыкрыў манаханскай балонняй / Тут хлопец дзяўчыну сваю [6, с. 70]; І вось тугія **ліўневыя** ліны / Нас, як напаты ветразь, узнялі. / Сузор’яў спелых трапяткія бліскі / Трасіруюць халодны змрок шклянны [7, с. 146]; Ідзі ў чыстае ты поле / **Градавая** хмара, / і злітуйся над жытамі – / Над сялянскім дарам [9, с. 156].

Кампаненты дадзенага мікраполя складаюцца з прыметнікаў. Сярод прыметнікаў, утвораных ад назоўнікаў са значэннем воднай прасторы, вылучаюцца наступныя: **азёрны**, **марскі**, **снежны** / **снегавы**, **дажджавы**, **ліўневы**, **балотны**, **крынічны**, **рачны**, **ледзяны**, **росны**, **градавы** і **вадзяны**. Найбольш вялікую групу складаюць лексемы **азёрны** і **снежны** / **снегавы**.

Прыметнік **азёрны** ўжываецца для характарыстыкі адносінаў пэўных прадметаў рэчаіснасці да возера (усе зафіксаваныя словаўжыванні адносяцца да цэнтральнай зоны): Дакладнасць руху / Ім – / **Лёгкім** злучнікам нябёсаў і вады – / **Азёрным** чайкам волялюбным дадзена [4, с. 119]; Калі ж пад восень цераз луг / Дарогу месяц выштукуе срэбрам, / Я і з нябыту ўбачу: ты, мой друг... / Душ знітаванасць... / Хваль **азёрных** грэбні... [4, с. 67]; Пазбіраю ў жменю смутку зёрны, / І ў цыганкі добрай на вачах / Аднясу, шпурну на дно **азёрнае** / Свой былы і будучы адчай [4, с. 33]; Летні / Загрыміць пустымі жорнамі – / Вымалаўся летаіні ўраджай, / І па-над сузор’ямі **азёрнымі** / Выгнуцца вясёлкі з краю ў край [7, с. 45]; **Азёрныя** мае спагада-хвалі, / Тады ўтапіце іх на самым дне! – Былі б мы радыя, але прапаліць, / Смяротна да самога

дна пратне [4, с. 96]. Гэтая ж лексема ў спалучэнні з назоўнікамі *край*, *старана* выкарыстоўваецца пры абазначэнні Беларусі: *Што ім тыя пагоды паўднёвыя! / Што ім пышны платанавы рай, / Калі клічуць іх далі сасновыя. / І азёрны рабінавы край* [8, т. 3, с. 26]; *Мы пра ўсё вялі размову, / Чулі лесу кожны рух... / Пра азёрны край сасновы, / Дзе жыве нашы добры друг...* [6, с. 238]; *Дождж трашчыць. / Прыгадаў я цябе, / Лес азёрнага краю, / Дзе, як быцам маршчынку на лбе, / Сцежку кожную знаю* [7, с. 16]; *Ну і каша! І нябеснай манне / Да яе далёка ў параўнанне: / Гэткую варыць – паверце мне – / Можна толькі на зямлі цаліннай, / Растае ў роце, як маліна / У маёй азёрнай старане* [3, с. 19].

Побач з прыметнікам *азёрны* зафіксавана і складае слова *азёрнавокі*, у якім значэнне метафарызуецца, лексема змяшчаецца на перыферыю поля: *Зямлянкі на грудзях маёй зямлі – / Азёрнавокай, гордай партызанкі, – / Як стужкі кулямётныя, ляглі* [3, с. 223].

У мастацкай літаратуры са значэннем ‘зроблены са снегу’ сустракаюцца прыметнікі *снежавы* і *снежны* (ва ўсіх зафіксаваных значэннях адносяцца да цэнтральнай зоны поля): *За снегам снег... Агляд пачні / Са дня забытай снежнай бабы: / І сцежка ў школу, і забавы, / І даўні бой перад вачмі* [5, с. 140]; *З відна відна палазня, як шляк, / На пухкай хусціне снежнай роўнядзі, / Рассыпаны просам Млечны шлях. / Пільнуйся слядоў капытоў і ў роў ня йдзі* [7, с. 51]. Прыметнік *снежны* можа выкарыстоўвацца ў значэнні ‘звязаны са снегам, падобны да снегу’: *Студзень – з казкамі снежных аблокаў, / Люты – шчодры на сіні мароз...* [6, с. 36]; *Ад холаду белы, курыцца / Ад снежнага полымя дым. / Агонь гарачэй не ўгарыца, / Не зойдзецца дымам густым...* [3, с. 173]; *Там, за ліўневымі, за снежнымі, / За вогненнымі вякамі, / Пэўна, будзем здавацца мы смешнымі, / Наіўнымі дзівакамі* [6, с. 64].

Лексема *снежавы* ўжываецца таксама ў значэнні ‘звязаны са снегам, пакрыты снегам, падобны да снегу’: *Над раўнінай снегавою / Чырванню пажару, / Як бы стужкай залатою, / Ззяла ў бляску хмара* [9, с. 269]; *Нізка звёлі над зямлёю / Хмары снежавыя, / Свішча вецер за сцяною, / У коміне вые* [9, с. 188]; *І снежавыя падушкі для Енісея / азяблымі пальцамі збівалі завеі. / А ў галавах ледзяной пасцелі / стаць разам ўсе маразы хацелі* [3, с. 148].

Прыметнікі *марскі* і *акіянскі* сустракаюцца радзей, што тлумачыцца геаграфічным становішчам Беларусі. Лексема *марскі* ўжываецца ў пазытыўнай мове з мэтай паказаць штосьці далёкае: *Шляхі марскія ўспамінаць не грэх... / Ды што з прыбоем – / Не магу я ўцяміць: / Ён выплеснуў на бераг негрыцянак, / Іх станы гнуткія і белазубы смех* [6, с. 13]; *Ціхай хвалі марскою – / Пра патрэбу пшчоты / Са мной гаварыла яна...* [4, с. 124]. Лексема таксама ўжываецца для таго, каб падкрэсліць незвычайную глыбіню марскоў прасторы: *І кінуты ключ залаты ў ваду, / У горкую продань марскую. / І зманьвай не зманьвай цяпер – не прыйду, / Гукай не гукай –*

не пачую [4, с. 103]; *Яшчэ нямая / хвіліна адна... / Трал падымаюць / са дна марскога* [7, с. 160]; *І як бы нас туга ні сціскала – / Мы абжывём захмарныя вуглы. / А некалі ў гіганцкіх батыскафах / Мы спусцімся яшчэ ў марскую глыб* [6, с. 265]; *Гэта ныранне ў прасторы марскія, / Гэта палёты ў заўтрашні век. / Гэта здабыткі і мары людскія, / Крыўды і страты твае, чалавек...* [6, с. 198].

Слова *акіянскі* ўжываецца пераважна з мэтай паказаць нехарактэрнасць і экзатычнасць акіянскіх прастораў для нашай краіны, адлюстроўваючы іншаземныя рэаліі: *Потым гул ідзе... / З глыбін сусвету, / Грозны і бязмерны / Акіянскі гул* [6, с. 19]; *Ён любіць навінкі. / Ухопіць за бок / Падводную лодку “паларысы” / Ды возьме на свой акіянскі зубок, – І лодка ляжыць у паралюшы* [6, с. 17]; *Ён у канцлагеры паўгода здзекі зносіў, / Ён сніць начаі акіянскі гул. / І мінская спагадлівая восень / Залечвае чылійскую тугу* [6, с. 293]. Усе зафіксаваныя значэнні дадзеных лексем адносяцца іх да цэнтральнай зоны поля.

Наяўнасць у мове паззіі прыметнікаў *крынічны* і *рачны* падкрэслівае асаблівасці Беларусі, бо наша Радзіма спаласавана рэкамі, а лексема *крынічны* ўносіць у твор фальклорную, народную адметнасць, насычае думкамі аб Радзіме (лексемы ўваходзяць у цэнтральную зону): *...Наташу ўзяў на крыгаход / З адной умоваю катэгарычнай; / Каб самавольнай не было хады / Ні да паводкавай, ні да крынічнай / Прастуднай непадцепленай вады* [5, с. 216]; *Пачуццяў іншых абарваўшы прывязь, / Абавязкова вернецца сюды / Твая душа, / Як па жывіцу, прыйдзе / Да гэтае крынічнае вады...* [4, с. 73]; *Край крынічны, / Звонкі. / Лесавы [3, с. 267]; Спелы яблычны верасень, / Светлы кастрычнік / У празрыстасці чыстай, крынічнай...* [6, с. 36]; *Табе здаецца, незалежны ты, / Раз не са мной – недасягальны, значыць. / А я схілюся да рачной вады, / І ў ёй не мой, а твой адбітак бачу* [4, с. 74]; *Шукаюць вусны вуснаў – не натоляцца... / Здаецца, толькі мы ва ўсёй ваколіцы, / Неварушною, нібы рачное дно, / Адзіна мы, ды зорачка-свавольніца...* [4, с. 232].

Якاسны прыметнік *росны* ўжываецца ў прамым (цэнтральная зона) і метафарычным (перыферыяная зона) значэннях: *Дождж. / А мне перапёлка крычыць, / Луг дыміцца над возерам, росны, / Песня роднага краю гучыць: / – Ой, бярозы ды сосны!* [7, с. 16]; *Паўторныя кругі / Поглядаў людскіх, святанняў росных, / Ісцін вечных, самых дарагіх...* [6, с. 245]. Тут хіпаватыя ялінкі / На мох страшаюць росны звон. / Падсоўвае транзістар Глінку, / А дзеці ў крык: / – Няхай Кабзон! [6, с. 221]; *Тут свет, здаровы, росны, / І ў сіле спелых ніў, / Ёсенажацях, соснах / Мяне запаланіў* [6, с. 218].

Утвораны ад ядзернай лексемы *вада* прыметнік *вадзяны* ўжываецца рэдка як у прамым, так і ў пераносным значэннях: *Не растуць на вадзе палыны, / І таму не уяўляем сялібы, / Дзе былі вадзяныя млыны, / Дзе выбліскавалі цёмныя рыбы* [5, с. 36]; *Пішаце пра мора*

вы кантракты, / Слова ў іх галоўнае – “карма”, / А з народам **вадзяным** кантакту / Ёсць няма... / Ці мудрасці няма? [6, с. 252]. У першым выпадку спалучэнне **вадзяны млын** – збудаванне для абмалоту зерня, механізмы якога прыводзяцца ў рух сілаю вады (цэнтральная зона). У другім прыкладзе ў спалучэнне **вадзяны народ** укладзена значэнне ‘марская фаўна’ (перыферычная зона).

Прыметнік **балотны** таксама ўжываецца толькі ў сваім прамым значэнні ‘які адносіцца да балота’ (цэнтральная зона): *Не іду па вадзе, / А лячу над лядзянай, **балотнай** вадой* [4, с. 232]; *Як захлынуўся ад радасці жаўранак, / Славячы сонца вясновага дня. / Як па куп’і на **балотных** выжарынах / Мякка хрумсціць пад нагою сушняк...* [3, с. 6].

Прыметнік **ледзяны** мае два асноўныя значэнні: ‘зроблены з лёду’ і ‘вельмі халодны, марозны’ (цэнтральная зона). *Абплывалі хмары-горы / Белымі клубкамі, / Нібы крыгі **ледзяныя** / З меднымі краямі* [9, с. 202]. *Ведаю: / час раўнадушна імклівы, / Дзьмухне ў твар скразнячок **ледзяны**. / Лісце ў садах ападае маўкліва, / Зноўку ў кватэрах жанчыны адны* [6, с. 159].

Працэсы, звязаныя з вадой. Да працэсаў, якія звязаны з рухам вады, адносіцца шмат дзеясловаў, але ў нашым даследаванні звернута ўвага толькі на тыя лексемы, якія з’яўляюцца аднакаранёвымі да лексем са значэннем воднай прасторы. Таму мікраполе “Працэсы, звязаныя з вадой” у параўнанні з іншымі невялікае – 5%). Найбольш тыповыя – дзеясловы *ўзвіравацца, завірыць і аснежыць*.

Дзеяслоў *аснежыць* мае асноўнае значэнне ‘зрабіць снежным, зацярушыць’. Знойдзена два выпадкі ўжывання гэтай лексемы ў паэтычнай мове, і абодва прыклады падаюць гэта слова з метафарычным значэннем, што пераносіць яе ў перыферычную зону поля: *Зязюлямі гадоў пракукаваны, / Бог галавы маёй **аснежыш** ты / І ўладна пакладзеш на лоб круты / Зямныя ўпартыя мерыдыяны...* [3, с. 110]; *Шуміць за акном ліпоўнік, / Дзьмухаўцы **асцежылі** ганак. / Начуе зноў палюбоўнік / Ці лепей сказаць – каханак* [7, с. 251]. У першым выпадку дзеяслоў *аснежыць* абазначае ‘зрабіць сівым’, а ў другім – ‘пакрыць рэшткамі дзьмухаўца’.

Лексемы *ўзвіравацца і завірыць* ужываюцца ў значэнні “пайсці кругамі, вірам; кінуцца ў вір” (цэнтральная зона поля): *Зласліва кінеш камень у крыніцу – / І зразу скаламуціцца вада, / Знікае зоўны воблік таямніцы, / **Узвіраецца** ўсякая брыда* [4, с. 222]; *Б’юць вясёлкі / На асколкі / Вадаспады горныя. / Зачаруюць, завіруюць / Вочы ноччу чорныя* [3, с. 21].

Да гэтай групы намі аднесены таксама дзеепрыметнікі *заінець / з’інець*. Гэтыя словы абазначаюць прымету паводле дзеяння – ‘пакрыты інеем’ і ўваходзяць у цэнтральную зону поля: *Яшчэ **заінеў** тынуць прылаўкі. / На іх дагараюць пад стогн галубіны / і крону прадвесне, і прыпар рабіны* [7, с. 190]; *Алешнік? / А можа аленяў сумёты / Прыспалі? / **З’інеў** рогі дрыжаць* [7, с. 194].

Вобразна-выяўленчы патэнцыял назваў аб’ектаў воднай прасторы. Вобразна-выяўленчыя сродкі – абавязковы атрыбут паэтычнай мовы, што робіць яе больш экспрэсіўнай, прыгожай і насычае творы разнастайнымі тропамі, якія, дзякуючы мастацкім дэталю і правільна падобраным моўным сродкам, ствараюць непаўторнае аблічча кожнага твора.

“Водныя” лексемы ў беларускай паэтычнай мове ўжываюцца як у прамым, так і ў пераносным значэннях. Лексемы, ужытыя ў прамым значэнні, пераважаюць (59% супраць 41% ужывання ў пераносным значэнні). Менавіта гэтыя лексемы ствараюць цэнтральную зону семантычнага поля “Вада”: *Бо ты, зімачка, халодная, / Лугі, **балоты** памарозіла* [2, с. 122]; *А ўвосень кошыкі плялі / З ракіты на **балотах** / Або чмяліны мёд пілі / Саломінкамі з сотаў* [8, т. 3, с. 50]; *Дождж ізноў... / Якія лекі / Мне знайсці, каб сон прайшоў?* [6, с. 266] *Хутчэй бы прыйшла зіма, / Белая і маладая, / З малінавым маразамі, / Са званам канькоў на лёдзе* [6, с. 14]; *Вось старая хатка. / Садзік невялічкі. / Малады алешнік / Па краях **крынічкі*** [9, с. 262].

Значную цікавасць уяўляе разгляд асаблівасцей ужывання кампанентаў семантычнага поля “Вада” ў пераносным значэнні. Дадзеныя лексемы адносяцца да перыферычнай зоны семантычнага поля і з’яўляюцца асновай для стварэння такіх вобразных сродкаў, як метафары, эпітэты (у тым ліку метафарызаваныя), параўнанні.

Метафара – выкарыстанне слова ў пераносным значэнні, якое развіваецца на аснове падабенства двух прадметаў або з’яў у выніку ўвасаблення, апрадмечвання, абстрагавання. Як паказвае аналіз, назвы аб’ектаў воднай прасторы ў якасці метафар у творах беларускай паэзіі выкарыстоўваюцца даволі часта. Аналіз матэрыялу дазволіў вылучыць тры групы метафарычных эпітэтаў. Першая група выражаецца спалучэннем назоўнікаў: *Я чакаю часіну сябрыні людской, / Але не згаджуся, што родныя мовы лускай / Былі на рабіне чалавецтва, / Якая ў вечнасць плыве **акіянам вечнасці*** [11, с. 130]; *Над сонмам глядачоў Вы светла панавалі, / Самотнаю душой, суперніца жыцця. / І захлыналі ўсіх **пяшчоты** Вашай **хвалі**, / І неслі ў **акіян святога забыцця*** [7, с. 314]; *А на планеце ўсім па ракеце / З пякельнай смерцю... Вось і жыві! / Мы ўжо старыя. А дзеці, дзеці... / Няўжо ім попел, **рэкі крыві**?* [6, с. 338]; *Прырода-маці, мы твае часцінкі, / Ты нас да чалавечнасці ўзняла, / Расплаў ты **абыякавасці ільдзінікі**, / Займей сумленне, што ты нам дала* [6, с. 223]; *Сумленныя мы ўсе, / Ды рэдка дружым з подзвігам. / **Рака жыцця** нясе / Зашмат струменяў подленькіх* [6, с. 58]; *Ірваліся **істужкі рэк** / Пад сховай апаўночы / Былі на міг, а ці на век / Вадам адкрыты вочы* [13, с. 77]; *І шум дубровы, і стогн пушчы, / **І рэк усхліп**, і плач крыніц, / І немы змрок балотнай тлушчы / Нясуць мне вёсць пра чужаніц* [9, с. 196].

Найбольшую групу назоўнікавых метафар утвараюць спалучэнні з лексмай *мора*: *Я чую ўжо **мора***

прыглушаны **звон**, / А вунь і яно – навальнічнаю хмарай [6, с. 55], – пераважна ў значэнні ‘вялікая прас-
тора чагосыці’, ‘вялікая колькасць’: Быў май, жаночы
голас плакаў / і, як па промню, плыў удал, / удал, дзе
ззяе **мора макаў** / пад неба чыстым, бы крышталі
[8, т. 3, с. 365]; Гняла пачварная прытуга / У **моры**
згадак і надзей. / На ішасце, песень, цвёрдасць духа /
Я не згубіў між дробных дзей [8, т. 3, с. 337]; Без краю
блішча **збожжэ мора**, / Цвітуць лугі, шумяць лясы... /
Так многа ёсць паўсюль багацтва і красы, / А людзі
нішчацца ў голадзе, у зморы [10, с. 210]; Упарта **сэр-
ца мора** б’ецца, / У памяць – хвалю шызуу – ступі: /
Разгубленасці ўзрост мінуў, здаецца – / Трыгоам
месца саступіў [4, с. 101]; Побач гасцінца – лясы, лу-
гавіны, / **Мора** зялёнае **ніў**, / Срэбных рэчак разліў, /
Лёгшы ўтульна пад зелены тынам [9, с. 202]; Люблю
я прыволле / Шырокіх палёў, / Зялёнае **мора** / Ржаных
каласоў [9, с. 51].

Другую групу ўтвараюць дзеяслоўныя метафары,
у якіх метафарызуецца другі член сінтагмы (дзеяслоў):
Паслізнулася рачулка / На ішрай, абыякавай скале /
І ўніз – грудзмі ў бяздоннае правалле [4, с. 40]; Акры-
ла плечы туманом, як хусткаю, / **Заснула азярына**... /
Пахнуць ліпы... / Пайшоў бы ў неба срэбнай сцёж-
кай хісткаю / Ды ўсім Мядзведзіцам паціснуў лапы
[3, с. 74]; **Вадапад разгуляўся** – без зла / Можжа змы-
ць нават камень пячорны. / Аж уздыгае побач зям-
ля – / Так вуркоцунь нясіёртыя жорны [5, с. 36]; “Не
адгаворвайце, – **рака прасіла** / Сваіх разумных, асця-
рожных сёстраў. – Я маю знаць, што там, за гэтым
лесам / Я толькі гляну і назад вярнуся [4, с. 39]; **Аклян**
дрыжыць / Пад нагледам сумным / Месяца і ў шум-
ным / Гуле ішчэ бурліць [10, с. 132]; **Разбегваюцца рэкі**
мае / На захад, на поўнач, на поўдзень. / Разлятаюцца
дзеці мае – Хутка іхняга ценю не знойдзеш [6, с. 110];
...**Лёд затрэскаў, закрэктаў, заныў**, / **Здрадзіў лёд** –
і вада на прасторы [7, с. 213].

Трэцяя група – метафарычныя эпітэты. Тут ме-
тафарызуецца абодва кампаненты сінтагмы: І мяне
людская хваля падхапіла, / І ў глыбокім віры / Моцна
закруціла [9, с. 267]; Калі мова мая / Уліецца ў агуль-
ны **людскі акіян**, – / Пацячэ ў ім, стрыманая, / Цё-
плым Гальфстрымам [7, с. 116]; І снежавыя падушкі
для Енісея / азяблымі пальцамі ўзбівалі завеі. / А ў
галавах **ледзяной пасцелі** / стаць разам усе маразы
хацелі [7, с. 148]; 3 вясной мы ў **ліўневым палоне**, /
У чужым пад’ездзе я стаю. / Прыкрыў манаішаскай
балонняй / Тут хлопец дзеўчыну сваю [6, с. 70]; Як
кнаты абгарэлыя, у неба цягнуцца дрэвы, / Ў **дажд-
жавую** яго **сівізну**. / Толькі ж ведаюць дрэвы, што
за ёю дзесь дрэмле / Сіне-сонечны спеў пра вясну
[4, с. 27]; Свісталі **дажджавыя пугі** / І секлі жыта. /
А калі яснала – / З грукатам, з натугай / Камбайны
на гразі паўзлі [6, с. 290]; **Дажджавое памяло** /
Жоўтых лісцяў намяло. / Я іду па шумным лісці /
У знаёмае сяло [6, с. 72]; Ён любіць навінкі. / Ухопіць
за бок / Падводную лодку “паларысы” / Ды возьме на
свой **акіянскі зубок**, – І лодка ляжыць у паралюшы

[6, с. 17]; **Алешнік?** / А можжа аленяў сумёты /
Прыспалі? / З’іnellyя рогі дрыжаць [3, с. 194];
Гадоў малечых **зялёнае мора**, / Зялёнае ад неакрэс-
ленай мары, / Зялёнае ад зялёнага сена, / Якім быў
сяннік напханы [3, с. 199].

Метафарычныя выказванні ў мастацкім тэксце злу-
чаны з выражэннем індывідуальнага ўспрымання на-
вакольнага свету. З метафар сплятаецца літаратурная
тканіна, якая стварае выявы, хвалюе нас эмацыйна,
уздейнічае на нас вобразамі мастацкага твора. Сло-
вы набываюць дадатковыя значэнні, стылістычную
афарбоўку, ствараюць асаблівы свет, у які мы праніка-
ем, чытаючы мастацкую літаратуру. Мастацтва – гэта
самавыяўленне асобы.

Эпітэт – слова ці цэлы выраз, якое дзякуючы сваёй
структуры і адмысловай функцыі ў тэксце набывае не-
каторае новае значэнне ці сэнсавое адценне, вылучаючы
ў характарыстыцы вобраза індывідуальныя, непаўтор-
ныя прыкметы і тым самым прымушаючы ацэньваць
гэты вобраз з незвычайнага пункту гледжання. Выкон-
ваючы гэту функцыю, эпітэт выступае як выяўленчы
прыём, які, узаемадзейнічаючы з асноўнымі тыпамі
семантычных пераносаў – метафарай, метаніміяй, ме-
тамарфозай, аксюмаранам, гіпербалай і інш., – надае
тэксту ў цэлым экспрэсіўную танальнасць.

У ходзе аналізу матэрыялу было вылучана дзве
групы: 1) эпітэты-прыметнікі, утвораныя ад лексем
са значэннем аб’ектаў воднай прасторы: **Паўторныя**
кругі / Поглядаў людскіх, світанняў **росных**, / Ісцін
вечных, самых дарагіх [6, с. 245]; Там, за **ліўневымі**,
за **снежнымі**, / За вогненнымі вякамі, / Пэўна, буд-
зем здавацца мы смешнымі, / Наіўнымі дзівакамі
[6, с. 64]; Тут хіпаватыя ялінкі / На мох страсаюць
росны звон. / Падсоўвае транзістар Глінку, / А дзеці
ў крык: – Няхай Кабзон! [6, с. 221]; Спелы яблычны
верасень, / Светлы кастрычнік / У празрыстасці
чыстай, **крынічнай** [6, с. 36]; Зямлянкі на грудзях
маёй зямлі – / **Азёрнавокай**, гордай партызанкі, –
Як стужкі кулямётныя, ляглі [3, с. 223]; Ведаю:
час раўнадушна імклівы, / Дзьмухне ў твар скраз-
нячок **ледзяны**. / Лісце ў садах ападае маўкліва, /
Зноўку ў кватэрах жанчыны адны [6, с. 159]; 2) эпітэты,
якія характарызуюць аб’екты воднай прасторы: Б’е наводкай бяскрылая Пціч / Ці сва-
вольнае **мора** наперадзе? / Ты над выспамі стань
і пакліч: Хто на свеце жывы, на тым беразе! [5,
с. 14]; За кожным імем – сэрца мне наросхрыст, /
Мой міласэрны **вір** жывой вады. / Я знаю, мець сяброў
адданых проста: / Умеў бы толькі сам быць ішчод-
рым ты [4, с. 30]; Багны – бязлітасны **акіян**, / Глыну-
ць – не ўратуе ні “SOS”, ні “Мама” [6, с. 215]; Нясе
вада, і толькі адварочвай / Шастом непаслухмяную
раку, / Ўсю глыбіню ад выпачкі сірочай, / Ад жор-
сткага наждачнага пяску [5, с. 228]; Як па-над ярам
пад ветравым падыхам / Вольха сухая рыпіць і рыпі-
ць, / Як адвячоркам над соннымі **водамі** / Каня ніяк
не дапросіцца піць [7, с. 6]; 3) непатульнай пакорна
зямліцай / Заручыся, шлюб вечны вазьмі. / Разлівайся

люстранай **крыніцай** / Між даламі, арамі, людзьмі [8, т. 1, с. 299]; Сляпога **ліўня** кручаная плётка / Па іх галовах скораных – з пляча! / І ні табе збавення, ні палёгкі, / Ні права на абураны адчай [4, с. 22]; Як рана васількі завасільковелі! / Ці гэта я спазняюся? Няўжо / Мінулася вясна? Адна аскоміна / Перапрэлых, выгарклых **дажджоў** [4, с. 61]; Радоўку адбываць гатоў заўжды. / Ступаеш золкай, колкаю **расою** – / Дымяцца ўсцяж зялёныя сляды [3, с. 24]; І абмяклі пургі парывы, / І на ўздрыслены **снег** упала, / Быццам ён на кудлаты загрывак / Руку ўладна світанне паклала [4, с. 28].

Рытмічная структура вершаванага тэксту патрабуе пэўнага размяшчэння эпітэтаў у рамках вершаваных радкоў, таму ў паэтычным тэксце часта сустракаецца інверсія эпітэта – ён знаходзіцца ў постпазіцыі да таго слова, якое вызначае: Там лістапады выпалі, / Там выплылі плыты / І зоры воды выпілі / З **азёраў** залатых [13, с. 27]; Журавін не сеюць, журавіны самі / Сеюцца ў **балоце** жураўліным... / Запрагаў каня буланага я ў сані, / Везлі мяне сані ў журавіны [11, с. 154]; **Струменьчыкам** нязвонкім, безупынным, / Што абмялеў далоняў жалабок. / Не ведае: куды яе мы кінем: / На быстрыню ці на сухі пясок? [5, с. 229]; Бурліць **крыніца** агнявая, / Бы нейкі грозны віхар-вір, / І бляскі-іскры разлівае, / Як залаты агністы жвір [9, с. 210].

Экспрэсіўная функцыя эпітэта становіцца асабліва выразнай у тых выпадках, калі эпітэты ўваходзяць у сінанімічны рад і кожнае слова рада ўносіць сваё ўнікальнае стылістычнае адценне значэння: **Прытульныя, усеачышчальныя, усёзагойлівыя воды** / Нашай любасці [4, с. 205].

Сярод назваў аб'ектаў воднай прасторы найбольш багатыя на эпітэты лексемы *рака і вада*: *рэкі крыва-выя, чароўныя рэчкі, звонкая рака, чырвоная рака, родная рэчка, задумная рэчка, рыжая рачулка, ціхая вада, салодкая вада, вогненная вада, ясныя воды*.

Мова прааналізаваных твораў паэтычная, таму наяўнасць разнастайных эпітэтаў тут невыпадковая. Мастацкія азначэнні надаюць вобразам экспрэсіўнасць і маляўнічасць.

Параўнанні. Параўнанне як мастацкі прыём робіць паэтычную мову больш яркай і надае твору асаблівы нацыянальны каларыт, перадае адносіны паэта да падзеі, да асобы ці вобраза, выкарыстанага ў творы. У межах прааналізаванага матэрыялу выяўлены лексемы са значэннем аб'ектаў воднай прасторы, якія ўваходзяць у склад параўнанняў. У асноўным гэта простыя параўнанні, дзе-нідзе ў спалучэнні з прыметнікам: *Шчаслівыя людзі – як хвалі, што ў моры: / Іх вецер уздыме – бягуць...* [9, с. 290]; *І, як замову, паўтараю зноў: / Без дружбы мне – як без вады і хлеба, / Як птушцы – без глыбінь высокіх неба, – / Мой просты дом не ведае замкоў!* [4, с. 28]; *Нікнуць хмары, як сняжынікі, / Разганяюць іх вятры, / І тужліва пазіраюць / На палі гаспадары* [9, с. 309]; *Я першы раз пачуў твой смех / На ціхай тапалінай сцежцы. / Бялюткі пух, як цёплы снег, / І цэлы свет – твая ўсмішка*

[6, с. 334]; *Як вадаспад, пясок сыпучы / Цурчыць струменем пад адхон... / Ён выбег з лесу, стаў над кручай / І так стаіць, усім відзён* [8, т. 2, с. 364]; *І крыху пацішэлая гаворка / Жавей, жжавей, бы з горкі ручаёк. / – Наташа дзе? / Яна, нібы вавёрка, / За комінам схавалася ў куток* [5, с. 218]; *Мяняешся, нібы рака, ты: / То пацямнееш ад тугі, / То на крутыя перакаты / Узлятаеш ветразем тугім...* [11, с. 196]. *Кажуць, мова мая аджывае / Век свой ціхі: ёй знікнуць пара. / Для мяне ж яна вечна жывая, / Як раса, як сляза, як зара* [6, с. 36]; *Ірве мелодыю на часткі / Клыкамі белымі раяль. / І сум, як шэры дождж, зашастаў, / І падрабнела раптам даль* [6, с. 38]; *Будзь здароў, як крынічна вада, / Будзь вясёл, як хороша вясна, / Будзь багаты, як сырая зямля* [2, с. 143]; *Зірні перад сабою і пабачыш / Прасторы, неабдымныя, як мора...* [11, с. 395]; *Цёмныя цені даўжэй у лагчыне, / Птушкі прыстаўшай марудней палёт; / Сумна плыве маладзік бледна-сіні / У небе вячэрнім, зялёным, як лёд...* [10, с. 21]. Разам з простымі параўнаннямі ўжываюцца развітыя канструкцыі: *Зямля падзеямі аглушана: / Эпоха мае бас густы. / Мы мовападам зацяршаны, / Як снегам цёмныя кусты* [6, с. 35]; *І душна, і цесна, і сэрца самлела / Мне тут на чужыне, здалёк ад сваіх... / Як птушка на скрыдлах, ляцець бы ляцела, / Як хваля па моры, плыла бы да іх!* [12, с. 83].

Заклучэнне. Такім чынам, у дадзеным артыкуле на матэрыяле выбраных твораў беларускай літаратуры былі даследаваны лексічныя адзінкі семантычнага поля “Вада”. Апісанне праводзілася ў семантычным і вобразна-выяўленчым аспектах. Ядро семантычнага поля ўтварае лексема “вада”, абагульняльная для ўсіх абазначэнняў водных з’яў. Яна семантычна дыферэнцаваная і выкарыстоўваецца ў розных значэннях, сярод якіх пераважае прамое. Аналіз матэрыялу паказвае, што ў беларускіх паэтычных творах семантычнае поле “Вада” складаецца з шасці асноўных мікрапалёў. Усе ўжытыя ў прамым значэнні кампаненты выдзеленых мікрапалёў складаюць цэнтральную зону семантычнага поля “Вада”. Найбольш частотнымі паводле ўжывання з’яўляюцца мікраполе “Водныя патокі” з ядзернай лексемай “рака”, мікраполе “Вадаёмы і іх часткі” з ядзернай лексемай “возера”, мікраполе “Атмасферныя ападкі” з ядзернай лексемай “дождж”. Выкарыстанне лексем “рака” і “возера” ў мове паэзіі па колькасці словаўжыванняў амаль раўназначнае выкарыстанню лексем “вада”. Гэта тлумачыцца нацыянальна-геаграфічнымі фактарамі: Беларусь традыцыйна – краіна рэк і азёраў, і паэты імкнуцца паэтызаваць вобраз возера і рэчкі, часта адухаўляючы іх у сваіх творах, а свочасовы дождж заўсёды лічыўся ў беларуса-сяляніна першаасновай добрага ўраджая.

Значная частка лексем са значэннем аб'ектаў воднай прасторы рэалізуе пераносныя значэнні, утвараючы перыферычную зону семантычнага поля “Вада”. Вобразна-выяўленчы патэнцыял лексем семантычнага поля “Вада” рэалізуецца праз метафары (*рэкі крыві,*

сэрца мора, ільдзінкі абыякавасці, акіян вечнасці), эпітэты (росныя світанні, сляпы лівень, выгаркляя дажджы) і параўнанні (шчаслівыя людзі – як хвалі, што ў моры; хмары, як сняжынкi; сум, як шэры дождж), якія адыгрываюць важную ролю ў стварэнні паэтычных вобразаў. Разнастайнае выкарыстанне вобразных сродкаў для характарыстыкі назваў аб'ектаў воднай прасторы робіць гэтыя лексемы “жывымі” і маляўнічымі, насычаючы мову сакавітасцю і эмацыянальнай вобразнасцю.

Падагульняючы сказанае, можна зрабіць вывад, што лексемы семантычнай групы “Вада” з’яўляюцца неад’емнай часткай беларускай паэтычнай мовы. Ужытыя як у прамым, так і ў пераносным значэнні, “водныя” лексемы арганічна ўплятаюцца ў канву беларускіх паэтычных твораў, паглыбляюць іх змест і ў залежнасці ад значэння насычаюць разнастайнасцю маляўнічых вобразаў, ствараючы непаўторны нацыянальны каларыт.

Літаратура

- Дзядова, А.С. Мастацкі тэкст як крыніца лінгвакраіназнаўчай інфармацыі : манаграфія / М-ва адукацыі Рэспублікі Беларусь, Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”. – Віцебск: ВДУ імя П.М. Машэрава, 2022. – 154 с. – URL: <https://rep.vsu.by/handle/123456789/32640>.
- Беларускі фальклор: Хрэстаматыя: Вучэб. дапаможнік для філал. фак. ВНУ / скл. К.П. Кабашнікаў і інш. – 4-е выд., перапрац. – Мінск: Выш. шк., 1996. – 856 с.
- Барадулін, Р.І. Руны Перуновы: выбр. творы / Р.І. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 2006. – 496 с.
- Мацяш, Н. Паміж усмешкай і слязой. Вершы і паэмы 1962–1992 гг. / Н. Мацяш. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 301 с.
- Пысін, А. Выбраныя творы: у 2 т. / А. Пысін // Вершы 1967–1977 гг., паэмы, казкі. – Мінск: Маст. літ., 1980. – Т. 2. – 336 с.
- Панчанка, П. Збор твораў: у 4 т. / П. Панчанка. – Мінск: Маст. літ., 1982. – Т. 3. Вершы 1963–1981 гг. – 351 с.
- Барадулін, Р. Свята пчалы. Выбраныя вершы і паэмы / Р. Барадулін. – Мінск: Маст. літ., 1975. – 400 с.
- Анталогія беларускай паэзіі: у 3 т. / рэдкал.: Р. Барадулін [і інш.]; рэд. і аўтар прадм. Н. Гілевіч. – Мінск, 1993. – Т. 1. – 622 с.; Т. 2. – 623 с.; Т. 3. – 625 с.
- Колас, Я. Выбраныя вершы / Я. Колас // уклад. М. Лужанін. – Мінск: Маст. літ., 1980. – 240 с.
- Багдановіч, М. Маладыя гады: Выбранае / М. Багдановіч. – Мінск: Маст. літ., 2001. – 335 с.
- Дзень паэзіі. 1965–1984. Выбранае / склад. Я. Міклашэўскі, Б. Спрычан; рэдкал.: М. Танк (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: Маст. літ., 1984. – 406 с.
- Цётка. Выбраныя творы / Цётка. – Мінск, 2001. – 336 с.
- Янішчыц, Я. Пачынаецца ўсё з любові...: вершы, паэмы / Я. Янішчыц. – Мінск: Маст. літ., 2008. – 339 с.

Паступіў у рэдакцыю 11.11.2024